

Kőváry Zoltán

Óriások vállán állva

Otto Rank jelentősége a dinamikus pszichológia fejlődésében

Bevezetés

Otto Rank (1884–1939) osztrák, majd amerikai pszichoanalitikus az 1910-es és 1920-as években mint Sigmund Freud titkára, majd egyik legközelebbi munkatársa és a pszichoanalízis „titkos bizottságának” tagja tevékenykedett Bécsben és a nemzetközi tudományos életben. Az 1920-as évek közepétől a „születés traumájának” és az elsődleges szeretettárgytól való szeparációnak a jelentőségét hangsúlyozva – kezdetben kollégájával és barátjával, Ferenczi Sándor együtt – Rank elmozdult a klasszikus, freudi szemléletmódtól. Ez végül ahhoz vezetett, hogy egy konfliktusokkal teli időszakot követően Rank elszakadt Freudtól és a pszichoanalitikus mozgalomtól (Bókay, 2008). Ezt ő maga is egyfajta születési traumaként élte meg, ám ez hozzájárult ahhoz, hogy valódi önmagára találhasson tudósként és emberként. Rank később a szeparációval kapcsolatban a pszichológiai hatások mellett az emberi létezésre vonatkozó filozófiai következményeket is hangsúlyozta, ezért az amerikai egzisztenciális pszichológia egyik fontos előfutáraként is tekintenek rá (Schneider, 2023). „Akarat-terápiája” előre mozdította a rövid dinamikus terápiák fejlődését (Marmor, 1992), és kiindulópontul szolgált Carl Rogers személyközpontú terápiája számára (Kramer, 2019), míg a művészetéről és a művésztől alkotott elképzelései nagyban hozzájárultak a mélylélektani ihletésű kreativitáskutatásokhoz és általában véve a humán tudományos pszichológia kialakulásához is. Ez utóbbiban feltehetően nagy szerepet játszott az, hogy Rank volt az egyik első nem orvosi képzettségű pszichoanalitikus (Lieberman, 1985).

A 20. század során évtizedeken át Otto Rank volt Freud egyik leginkább félreértett követője, akit nem igazán idéztek bonyolult és homályos írói stílusa, valamint a pszichoanalízisen belüli hivatalos megítélése miatt. Freud életrajzírója, Ernest Jones Ferenczihez hasonlóan „pszichotikusnak” diagnosztizálta őt, miután végleg elhagyta a pszichoanalitikus mozgalmat és szeretett mesterét (Bókay, 2008), ám míg Ferenczi rehabilitációja a 20. század utolsó évtizedeiben sikeresen megtörtént a

pszichoanalízisen belül, Rank esetében ez a mai napig várat magára. Ő és eszméi marginalizálódtak, bár az Egyesült Államokban a pszichoanalitikus táboron kívül idővel meglehetősen jelentős befolyásra tett szert. Az egzisztenciális pszichológus Rollo May (1977/1950) és a jungiánus Ira Progoff (1956) korai kezdeményezéseit követően Rank igazi újrafelfedezése az 1970-es években kezdődött meg, amikor Ernst Becker *The Denial of Death* (1973) című Pulitzer-díjas könyvében Rank posztfreudi elméleteit Sören Kierkegaard egzisztencialista filozófiájával integrálta, aki egyébként jelentős hatást gyakorolt Rank korai szellemi fejlődésére. A Rank-reneszánsz további lassú érlelődésében fontos szerepet játszott Robert Stolorow és George Atwood (1979), Irvin D. Yalom (2006/1980), Paul Roazen (1984) James Lieberman (1985), jelen számunk egyik szerzője, a magyar-amerikai Robert Kramer (1997, 2023), valamint Kirk Schneider (2023), a Rank-követő Rollo May tanítványa. Ennek nyomán Rankra manapság egyértelműen az amerikai humanisztikus és egzisztencial-humanisztikus irányzatok legfontosabb megelőlegezőjeként tekintenek. Ám az, hogy például Margaret Mahler évtizedekkel megelőzve a szeparáció-individuációt helyezte elmélete és gyakorlata középpontjába, a pszichoanalízis részéről ez idáig semmiféle „hivatalos” elismerést nem kapott; a pszichoanalízis és a tágabb szakmai közvélemény Rankot továbbra is leginkább a születési trauma javarészt „elhibázott” elméletének megalkotójaként tartja számon. Ez a tanulmány (és az *Imágó Budapest* egész jelenlegi száma) többek között azért született, hogy a Magyarországon nem igazán ismert, de egyre jelentősebbé váló ranki életműről¹ pontosabb képet kapjon az érdeklődő olvasó.

Az alacsony sorból származó Rank szó szerint „self-made man” volt: formális oktatás és mindenféle külső támogatás nélkül, filozófia és irodalom olvasásával teremtette meg önmagát, azonosulva a szellemtörténet nagy hőseivel, Schopenhauertől Darwinon át egészen Freudig. (Stolorow & Atwood, 1979; Roazen, 1984). Freud és Rank kapcsolata sokáig egyfajta apa-fia viszonyhoz hasonlóan szoros és bensőséges volt. Rank helyzete a pszichoanalízisben nagyon speciális volt; ő volt az első nem orvos végzettségű, „laikus analitikus”; mivel a bécsi egyetemen filozófiából és bölcsészettudományokból szerzett doktori címet, és „ezek alkalmazása révén jelentősen kiszélesítette a pszichoanalízis hatókörét” (Taylor, 2009, 76-77.). Olyan korai munkáival, mint a *Der Mythos von der Geburt des Helden* (A hős születésének mítosza, 1914/1909) a *Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage* (Az incest-motívum az irodalomban és a mítoszokban, 1912), illetve a Hanns Sachsszal együtt jegyzett *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften* (A pszichoanalízis jelentősége a szellemtudományok számára, 1916/1913) Rank számottevően hozzájárult a klasszikus pszichoanalízis fejlődéséhez, a *Der Doppelgänger* (A hasonmás, 1971/1914) című könyvével pedig Stolorow és Atwood (1979) szerint már a narcizmus későbbi mélypszichológiai értelmezését vetítette előre, amely fontos szerepet játszott például Heinz Kohut szelfpszichológiájában a hetvenes évektől.

Rank az 1920-as években kezdett eltávolodni a freudi pszichoanalízistől, amikor barátjával és kollégájával, Ferenczi Sándorral *A pszichoanalízis fejlődési céljai* című könyvükben (Ferenczi & Rank, 2024/1924) kifejtették elképzeléseiket a korai anyagyermek kapcsolat, a Rank kifejezésével élve preödipális fejlődési szakasz

¹ Magyarul eddig csak *A születés traumája* jelent meg 2017-ben az Oriold és Társai Kiadó gondozásában, Frigyes Júlia fordításában.

pszichopatológiai és terápiás jelentőségével kapcsolatban. Rank saját elképzelései a születési trauma koncepciójában csúcsosodtak ki, amelynek nem csak pszichológiai, hanem antropológiai és filozófiai következményeit is taglalta ugyanekkor megjelent kötetében, *A születés traumájában* (Rank, 2017/1924). A két munka megjelenéséhez kapcsolódó súlyos viták² végül Rank esetében a Freudtól és a pszichoanalízistől való elszakadásához vezettek. Ezt követően az ekkor negyvenes évei elején járó tudós elkezdte kidolgozni az ember pszichológiájára és a pszichoterápiára vonatkozó saját koncepcióit. Fiatal kora óta foglalkozott filozófiai problémákkal, ami Freud utáni könyveiben még hangsúlyosabbá vált; ennek nyomán Rank a pszichológiában az egzisztenciális megközelítés egyik legfontosabb előfutára lett (Schneider & May, 1995), míg „akarterápiája” (Rank, 1968/1929-31) hozzájárult a rövid dinamikus terápiák kialakulásához (Marmor, 1992). A szellem- és társadalomtudományok iránti érdeklődése Rankot emellett a személyiség szempontú kreativitáskutatások egyik fontos kezdeményezőjévé tette; úgy vélte, hogy a kreativitás nem az intrapszichés konfliktusok elleni magas szintű védekezés, hanem a „kreatív akarat” megnyilvánulása, és hangsúlyozta, hogy a művészi produktum létrehozása és saját magunk megteremtése ugyanannak az éremnek a két oldalát jelenti (Rank, 1989/1932).

A pszichoanalitikus körökből történő távozása után Rank évekig Bécs, Párizs és New York között ingázott, végül 1935-ben végleg letelepedett az Egyesült Államokban. Ebben az időszakban születtek meg legfontosabb könyvei: a *Will Therapy* (1968/1929-31), a *Wahrheit und Wirklichkeit* (Igazság és valóság, 1978/1929), a *Seelenglaube und Psychologie* (Lélekben való hit és pszichológia, 2017/1930), a *Kunst und Künstler* (Művészet és művész, 1989/1932), valamint a már csak posztumusz megjelent *Beyond Psychology* (1958/1941). Bár gondolatainak elterjedését némileg gátolta, hogy Rank korántsem volt olyan jó író, mint Freud vagy később Rollo May, és német munkáinak első angol fordítása sem sikerült túl fényesen, ekkoriban már számos jelentős követője akadt, köztük Carl Rogers és Erich Fromm, de Henry Miller és Anaïs Nin írók is (Lieberman, 1985). A pszichológiában Rank halála után erősen befolyásolta Rollo May, Clark Moustakas, Stanislav Grof és Irvin Yalom munkásságát (Taylor, 2009), valamint a már említett Ernest Beckert (1973), akinek a ranki gondolatokra épülő munkája alapozta meg a Terrormenedzsment Elméletnek (TMT) nevezett nagy hatású szociálpszichológiai kutatási irányzatot is (Solomon, Greenberg & Pyszczynski, 2015). A következőkben Rank életének és munkásságának az átfogó bemutatására vállalkozom; ezzel igyekszem hozzájárulni, hogy ezek Magyarországon is ismertebbé válhassanak. Ennek nemcsak történeti indokai vannak, hanem az is, hogy az életmű egyre inkább elfogadottá és meghatározóvá válik a dinamikus pszichológia világában.

Rank életének és munkásságának alakulása

Rank 1884-ben született Bécsben, Otto Rosenfeld néven. Családnevét felnőttként Rankra változtatta; a név kiválasztása önmaga megalkotásának fontos része volt, hogy

² Erről részletesen jelen lapszámban Bókay Antal tanulmánya számol be.

elszakadhasson apjától, családjától és a hagyományoktól. A névnek több jelentése is van, mint például „görbület”, „kanyargós pálya” és „intrika”, és Otto feltehetőleg Ibsen *Nóra* című drámájának orvos szereplőjétől, Dr. Ranktól kölcsönözte (Lieberman, 1985). Rank viszonylag alacsony társadalmi rétegből származott; családi élete problémákkal telt, mivel apja részeges és közömbös ember volt, ami végül a család széthullásához vezetett. Rank ezért már fiatalon dolgozni járt (valószínűleg egy üvegfúvó-gyárba, de ez nem teljesen tisztázott) és anyagilag támogatta az anyját, de mindig talált időt az olvasásra és a gondolkodásra (Roazen, 1984). Számos pszichológiai problémája volt, mint például a hipománia és a deprimáltság közötti hangulatingadozás, az érzelmi elszigetelődésre való hajlam és a grandiózus fantáziákban való elmerülés. Kiváló intellektuális adottságainak megfelelően ezeken a fantáziákon úgy tudott dolgozni, hogy olyan szellemóriásokkal azonosította magát, mint Schopenhauer, Ibsen, Nietzsche, Wagner, Darwin és természetesen Freud. Ez később is, egész felnőtt életében jellemző volt rá (Stolorow & Atwood, 1979).

Rank életében fordulópontot jelentett, amikor 1905-ben egy kivizsgálás során Freud elméleteiről beszélgetett orvosával, akit történetesen – és fentebb már érintett módon – Alfred Adlernek hívtak. Adler azt tanácsolta Ranknak, hogy küldje el egyik írását (*Der Künstler – A művész*) Freudnak (aki későbbi, erről szóló beszámolójában Adlert akkurátusan kifejejtette a történetből; Lieberman, 1985). Freudot annyira lenyűgözte ez a mű, hogy meghívta a huszonegy éves Otto Rankot a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság titkárának. Rank ezt követően gyakorlatilag Freud fogadott fia lett, és a pszichoanalízis atyja arra ösztönözte, hogy fejezze be a gimnáziumot és legyen a bécsi egyetem hallgatója. Mivel hitt védenca fejlődési lehetőségeiben, ezért anyagilag is támogatta a fiatalember tanulmányait. Végül Rank – a Wagner által is feldolgozott Lohengrin-mítoszról írva disszertációját – 1912-ben a bölcsészettudományok (filozófia és irodalom) doktoraként fejezte be egyetemi éveit. Ezt követően – ahogy Freud írta – az ifjú tudós „a pszichoanalízis nem orvosi oldalának szentelte magát” (Roazen 1984, 393.); tanulmányaiban a mitológia és a művészet pszichológiájának kérdéseivel foglalkozott. Még ugyanebben az évben Hans Sachsszal együtt a legendás *Imago* folyóirat alapító szerkesztője lett, de Freud őt tette meg a legfontosabb pszichoanalitikus folyóirat, az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* szerkesztőjének is. Rank volt a „titkos bizottság” legfiatalabb tagja (Lieberman, 1985), amelyet Adler és Jung távozása után, az 1912-ben alapítottak a tanok tisztaságának védelmezése céljából.

Az első világháború alatt, 1916-ban Rankot Krakóba helyezték, hogy az osztrák hadsereg hivatalos lapját szerkessze. Ott ismerkedett meg Beata Tola Mincerrel, aki később az első felesége lett. Miután a pár visszaköltözött Bécsbe, Beata Rank sikeresen beilleszkedett, tagja lett a Bécsi Pszichoanalitikus Társaságnak, és jó személyes kapcsolatot alakított ki magával Freuddal is (Lieberman, 1985). A háború után Rank Bécsben gyakorló analitikussá vált. Freuddal való kapcsolata bensőséges maradt; az a hír járta, hogy Rank rövid ideig analizálta is a mestert. Elképzelhető, hogy ez nem történt meg, de már maga a pletyka létezése azt mutatja, hogy Rank „nemcsak személyes kedvenc volt, hanem a pszichoanalízis walesi hercege” (Roazen, 1984, 397.). Rank maga élvezte ezt a pozíciót; a Freuddal való kapcsolat „az idealizált szülő-imágóval való egyesülés lehetőségét nyújtotta számára, amelyet korábbi évei nagy

részében megtagadtak tőle” (Stolorow & Atwood 1979, 166.). Rank első életrajzírója, Jessie Taft (1958) szerint ez volt egész élete legmélyebb kapcsolata.

Rank 1919 körül kezdte hangsúlyozni az anya és csecsemő kapcsolatának fontosságát, amikor a pszichoanalízis még kevés figyelmet fordított erre a témára. Rank fókuszváltásában jelentős szerepet játszhatott az is, hogy a pszichoanalitikus közvetlen közletről tapasztalta meg felesége és lánya bontakozó kapcsolatát, vagyis modernebb kifejezéssel élve Ranknak nem csak a „klinikai csecsemőt” (Stern, 2000/1985) volt lehetősége megfigyelni ezekben az években, amire csupán a terápiás tapasztalatok nyomán lehet visszakövetkeztetni. Az anyát a Rank előtti pszichoanalízisben a csecsemőkori ösztönös vágyak tárgyának tekintették, nem pedig a védelem és a biztonság forrásának (Roazen, 1984). Rank témával kapcsolatos elképzeléseiben egyaránt szerepet játszottak apai, önismereti és terápiás tapasztalatai, valamint irodalmi, filozófiai és mitológiai ismeretei. 1923-ban fejezte be *A születés traumája* kéziratát, amit Freudnak ajánlott. Freud elfogadta a mű dedikálását, és először azt írta, hogy nem tudja, hogy a mű „66 vagy 33 százalékban igaz-e, mindenesetre ez a legfontosabb előrelépés a pszichoanalízis felfedezése óta” (Roazen, 1984, 398.). Véleménye azonban rövid időn belül megváltozott, ami számos kontextuális tényező eredménye volt. A könyv létrejötté egy igen bonyolult, 1923-1924 körül kialakult szituációhoz kapcsolódott. Ekkor, miként már említettük, Rank egy másik könyvet is kiadott, Ferenczi Sándorral, *A pszichoanalízis fejlődési céljai* címmel (Ferenczi & Rank, 2024/1924). Az együttalkotás, a ko-kreativitás (Arons & Richards, 2015) ilyen jellegű megnyilvánulásainál nehéz eldönteni, hogy a mű egyes gondolatai milyen mértékben tulajdoníthatók az egyik vagy a másik szerzőnek. Annyi bizonyos, hogy jelen esetben semmiképp nem feltételezhetjük, hogy Ferenczi volt a mester és Rank volt a tanítvány. Ebből kifolyólag valószínűsíthető, hogy Rank fontos kezdeményezője volt olyan újításoknak, amelyek a pszichoanalízis megreformálásához vezettek, például a tárgykapcsolat-elméletek formájában (Kramer, 1997), és amely újításokat az utókor hajlamos kizárólag Ferenczinek tulajdonítani. A két könyv a pszichoanalitikus mozgalmon belül komoly, szakmai és személyes kérdéseket is magában foglaló viták hosszú folyamatát indította el, amely a Budapest-Bécs és a Berlin-London tengelyek ellentétei körül kristályosodott ki. Ez végül Rank távozásához vezetett, ami korántsem véletlen, hiszen a vitában egyre inkább az ő munkája vált a célponttá, ő lett a „főbűnös” (Bókay, 2008). Ferenczi (egyelőre) megúsza a kiközösítést. Freud két tűz közé került, hiszen Rank és Ferenczi voltak személyes kedvencei; miközben tisztában volt vele, a pszichoanalízis jövője a Karl Abraham vezette berlini csoport és az Ernest Jones vezette angolszászok kezében volt. Ők mindannyian a preödipális „eretnekség” ellen voltak, amely Rank egész rendszerének középpontjában állt (Roazen, 1984).

A vitának jelentős következményei lettek. Ferenczi – Rankot megtagadva – Freud nyomására visszatért a többséghez, bár néhány évvel később ő is megkezdte saját lázadását, többek közt a trauma-koncepció (Ferenczi, 2006/1932) felélesztésével. Rank – egy mozgalmas, újraközeledési próbálkozásokkal és bűnbánattal tarkított időszak után – független szerzőként és analitikusként Párizsba, majd New Yorkba költözött (Lieberman, 1985). Távozásának pszichológiai aspektusai is voltak. Az egyik nácisztikus frusztrációja és dühe volt, mivel az idealizált Freud megakadályozta saját

grandiózus elméletépítésében, ugyanakkor – megtudva, hogy mestere gyógyíthatatlan és halálos betegségben szenved – meg is akarta óvni magát a Freud várható halála miatti veszteség fájdmától (Stolorow & Atwood, 1979). Mivel Rank ekkor (és tulajdonképpen egész életében) kifejezett pszichopatológiai megnyilvánulásokat, például szélsőséges hangulatingadozásokat mutatott, Ernest Jones mentálisan zavartnak nyilvánította, és Rank lázadó viselkedését alapvetően betegséggel magyarázta. Jones ugyanezt tette néhány évvel később Ferenczi esetében is (Bókay, 2008), ami évtizedekre e szerzők marginalizálódásához vezetett a pszichoanalízisen belül. Erich Fromm (1991/1958) nem véletlenül hasonlította ezt a „módszert” a történelem sztálini újraírásához.

Rank 1926-ban feleségével Párizsba költözött, ahol elkezdte felépíteni önmagát és új szellemi közegét analitikusként és oktatóként. Köréhez tartoztak már említett módon Henry Miller és Anaïs Nin írók (Ninnel hosszú és bonyolult viszonya alakult ki), emellett gazdag amerikai páciensek is látogatták. Utóbbiak nagyon fontosak voltak számára, ebből tudta ugyanis fedezni extravagáns életmódjuk költségeit és amerikai útjait. Ezalatt előadásokat tartott a Sorbonne Egyetemen, és terveket szőtt az Amerikába költözésről. Felesége, Tola, sikeres gyermekanalitikus lett, és Párizsban szándékozott maradni (Roazen, 1984). Nézeteltérések később a házasság felbomlásához vezettek. Rank 1926 és 1935 között többször is hosszabb utazást tett az Egyesült Államokba, végül 1935-ben New Yorkban telepedett le. Bár a hivatalos pszichoanalitikus körökből kitiltották (az általa korábban kiképzett analitikusokat például arra kényszerítették, hogy újra analizáltassák magukat), ebben az időszakban elég sikeres karriert futott be Amerikában terapeutaként, íróként és előadóként. Előadásokat tartott a Harvard, a Stanford, a Yale és a Pennsylvania egyetemeken, és bizonyos mértékű hatást gyakorolt az amerikai pszichológia fejlődésére, például tanítványán, Carl Rogersen keresztül (Lieberman, 1985, Kramer, 2019). Magánéletében – komoly hullámvölgyek után – az 1930-as évek második felében talpra állt: elvált Tolától, és feleségül vette Estelle Buelt, amerikai titkárnojt. Ám alig két hónappal ezután, 1939 októberében, 55 éves korában hirtelen meghalt, egy hónappal a 83 éves Freud halála után. Ranknak csupán torokgyulladásra volt, de a kezelés során alkalmazott kényszerítő gyógyszerre adott allergiás reakciója végzetesnek bizonyult (Roazen, 1984).

Az 1930-as évek végétől néhány jelentős amerikai pszichológus, mint Carl Rogers, majd később Rollo May elkezdtek hivatkozni Rankra írásaikban. Rogers például visszaemlékezett arra, hogy Rank terápiája jobban lenyűgözte, mint a teóriái (Lieberman, 1985). Egy másik „titkos követő” Erich Fromm volt, aki Lieberman szerint a híres *Menekülés a szabadság elől* (1941) című művében „használja az »akarás« és más Rank-féle fogalmakat, de anélkül, hogy Ranket megemlítené” (i. m., 398.). Ugyanez figyelhető meg Fromm *Utak egy egészséges társadalom felé* (2010/1955) című könyvében is, amelyben Fromm az anyától való elszakadás hiányából vezet le számos pszichológiai jelenséget. Rollo May 1950-ben a *The Meaning of Anxiety*-ben (1977/1950) egy teljes fejezetet szentelt Rank szorongás-elméletének, a jungiánus Ira Progoff pedig 1956-ban egy monográfiában elemezte Freud, Jung, Adler és Rank elméleteit (Progoff, 1956). De ezeken a szórványos utalásokon kívül Rank öröksége egészen az 1970-es évekig nem fejtett ki általánosabb

hatást. Újrafelfedezése a 20. század utolsó negyedében kezdődött, ennek nyomán Rankot kezdték a pszichoanalitikus tárgykapcsolat-elméletek, a rövid dinamikus pszichoterápiák, a humanisztikus és egzisztenciál-humanisztikus pszichológiák (Kramer 1997, 2019), valamint a perinatális pszichológia (Grof, 1975) egyik legfontosabb előfutárának tekinteni. A következőkben Rank pszichoanalitikus, majd posztfreudi időszakainak legfontosabb szellemi vívmányait igyekszünk áttekinteni.

Rank hozzájárulása a klasszikus pszichoanalízishez

Miután 1905-ben csatlakozott a pszichoanalitikus belső körhöz, Rank Freud „jobbkeze” lett, és húsz éven át titkári és szervezői minőségben szolgálta Freudot és a mozgalmat. A mozgalomban betöltött szerepe mellett a pszichoanalízis nem orvosi (szellemtudományos) oldala tanulmányozásának szentelte magát, hogy egyértelművé tegye a pszichoanalízis jelentőségét a humán tudományok számára (Lieberman, 1985). 1907 és 1920 között számos cikket és könyvet publikált, amelyek nagymértékben hozzájárultak a klasszikus pszichoanalízis szellemtudományos oldalának kibontakozásához. Ilyenek voltak a „belépőnek” számító 1907-es *Der Künstler* (A művész), a doktori témáját adó Lohengrin-Sága elemzése, már említett munkái a hős születésének mítoszaról és az incest-motívumról, a Hanns Sachsszal közösen írt kötete, illetve a nárcizmus későbbi elméleteit előlegező hasonmás-tanulmány 1914-ben (Stolorow & Atwood, 1979). Eközben Ranknak lehetősége volt arra is, hogy két fejezetet („Álmok és költészet” és „Álmok és mítosz”) beillesszen Freud úttörő *Álomfejtésébe*; a két fejezet a negyedikről a hetedik kiadásig szerepelt a mester könyvében (Lieberman, 1985). Ez egyértelműen mutatja Rank kitüntetett helyzetét a pszichoanalitikus mozgalomban, ami valószínűleg sokakat iriggyé tett (Roazen, 1984). Érdekes ebből a szempontból újra megnézni a titkos bizottságról készült híres 1922-es fotót is, ahol Rank mint fiú áll Freud atyai trónja mögött, ugyanolyan világos öltönyben, mint szellemi apja, szemben az idősebb kollégák, Abraham, Eitingon, Sachs, Jones és Ferenczi sötét öltözetével.

A *Der Mythos von der Geburt des Helden* (A hős születésének mítosza, 1914/1909) kiemelkedő jelentőségű Rank korai művei közül. Freud felkérésére írta, és René Kaes (2005) szerint ez volt az első írás, „amely kísérletet tett a mítoszok pszichoanalitikus értelmezésére: Ebben [Rank] kijelentette, hogy a pszichológiai valóság felelős azért, hogy megszervezze azt, amit a mítosz vagy a történet elbeszél”. Ennek nyomán Rank „eredeti perspektívával gazdagította a mítoszok kialakulásának és funkciójának problémájához való módszertani megközelítéseket” (Kaes, 2005, 1093.). Ugyanakkor a könyv a születés témáját is bevezette a pszichoanalitikus irodalomba (Houzel, 2005). (Ennek jelentőségét később tárgyaljuk.) Rank (1914/1909) könyvében szót emelt a mítoszok „naturalista” értelmezése ellen, amely szerint azok természeti folyamatokat ábrázolnak, és a tudomány előtti időszakban az ember ezzel próbálta magyarázni naiv módon a tapasztalatait. Ehelyett, mondja Rank, sokkal inkább arra kell következtetnünk, hogy a mítoszok, mint például az egyetemes hősi mítoszok, az álmokhoz hasonló pszichológiai, pszichoszexuális tendenciákat, konfliktusokat fejeznek ki. Hozzá kell tennünk, hogy ez az elképzelés erősen

kapcsolódik a 19. századi romantika mítoszfelfogásához (Doorman, 2006). A mitológia romantikus újraértelmezése filozófiai és pszichológiai jellegű volt: művészek és filozófusok kezdték felismerni, hogy a mitológiai alakok és helyzetek az emberi létezés tipikus struktúráit, szituációit ábrázolják szimbolikusan. Általánosan elfogadott, hogy Richard Wagner ógermán mitológián alapuló „Ring-tetralógiája” volt ennek a folyamatnak a legfontosabb sarokköve (Magee, 2013). Wagner követője, Friedrich Nietzsche hasonlóképp cselekedett, amikor filozófiai írásaiban az „apollóni” és a „dionüszoszi” fogalmakat használta az emberi létezés egymással dialektikus viszonyban lévő dimenzióit (Nietzsche, 1986/1872). Az egzisztencializmus másik nagy előfutára, Sören Kierkegaard (1813/1813, 1843/1844) a bibliai történetek (Ábrahám és Izsák, Ádám és Éva) pszichológiai-filozófiai elemzését használta a hitről és a szorongásról alkotott elképzeléseinek bemutatására. Freud ezt a romantikus hagyományt követte, amikor mitológiai nevekkkel illetve pszichológiai felfedezéseit (Ödipusz-komplexus, nárcizmus); ez a tendencia pedig folytatódott a 20. századi pszichológiában (Jung, Szondi Lipót) és filozófiában (Albert Camus).

Rank (1914/1909) munkájában ennek a tradíciónak a szellemében felvázolta a hősi mítoszok tipikus szerkezetét (a hős mint királyi vagy isteni szülők gyermeke; veszélyjelek a terhesség alatt; elszakítás a szülőktől; állatok vagy empatikus idegenek mint megmentők megjelenése; nehézségek és kalandok a nevelés során; az igazi szülők megtalálása, stb.) és úgy értelmezte azokat, ahogyan a pszichoanalitikus értelmezi a tipikus álmokat. Eszerint a mítoszok elfojtott, tudattalan (többnyire ödipális) vágyakat fejeznek ki a primer folyamatokon allapuló „álommunka” eszközeivel (sűrítés, eltolás, szimbolizáció) ábrázolva azokat, egyúttal elrejtve azok ösztönös eredetét. Rank azt is hozzáteszi, hogy a regényekben és novellákban a hősről szóló irodalmi alkotás magát a szerzőt is reprezentálja, ami fontos kapcsolódási pont a művészi kreativitásról szóló későbbi munkáikhoz. *A hős születésének mítosza* egy huszonöt éves intellektuális géniusz rendkívül sikeres alkotása; ahogy Kaes írja, a könyv „a tárgyalt témák gazdagsága és megközelítésének eredetisége miatt rendkívül nagyhatásúvá vált: többek között Róheim Géza és Carl G. Jung jelentős műveit inspirálta” (Kaes, 2005, 1094). Emellett a 20. század egyik legtöbbet idézett mítoszkutatója, Joseph Campbell (1907/1907) is előszeretettel hivatkozik rá.

Fontos, hogy lássuk Rank témaválasztásának pszichobiográfiai aspektusait is. Ha Ranknak igaza van abban, hogy a hős irodalmi megalkotásában a szerző önmagát képviseli, és később azt is kijelentette, hogy az alkotói folyamat egyúttal egy produktum létrehozása mellett önmagunk megteremtését is jelenti (Rank, 1989/1932), akkor valószínű, hogy első könyvének megírása nagyon is személyes projekt volt saját maga számára. Hiszen – miként Kierkegaard (1813/1813) is utal rá – „minden lényegi megismerés az egzisztenciára vonatkozik” (i. m., 383), „egy egzisztáló szellem az, amely érdeklődik az igazság iránt, mégpedig azért, mert egzisztálni akar benne” (i. m., 374-375). A hős, könyvének főszereplője valószínűleg maga Otto Rank, aki a téma kidolgozásával párhuzamosan munkálkodott az objektív anyagon, a mítoszokon és önmagán mint hősen. Az is figyelemre méltó, hogy a születés témája a címben is megjelenik mint a hősmítosz legfontosabb aspektusa. Ez a téma, a születés mint „létre-jövés” tizenöt év múlva vált számára sorsdöntő jelentőségűvé, amikor egzisztenciális döntést kellett hoznia, és önmagát kellett választania. Választania kellett, hogy követi-

e a mestert/apát, és örökre „fiú” marad, lemondva saját autonóm szubjektumáról, vagy önmagát választja, szubjektivitását és szabadságát, ami viszont elszigetelődéshez, szorongáshoz és fájdalomhoz vezethet. Ezt a sorsot már példaképe, Friedrich Nietzsche is megkísérelte azzal, hogy elhagyta atyamesterét, Richard Wagnert (Kőváry, 2014).

Rank 1914-ben fejezte be *Der Doppelgänger* (A hasonmás, 1971/1914) című könyvét, amelyet Stolorow és Atwood (1979) a „leglennyűgözőbb művének” (i. m., 136.) nevezett. A munka a hasonmás problémájával foglalkozik, amely már jóval a pszichoanalízis előtt is létezett, mint antropológiai jelenség és mint irodalmi téma olyan romantikus és posztromantikus írók írásaiban, mint például E.T.A. Hoffmann, Jean Paul, Maupassant, Dosztojevszkij, Poe vagy Oscar Wilde, de említhetjük R. L. Stevenson Dr. Jekyll és Hyde-történetét is. Rank műve jelentős hatással volt Freudra, aki *A kísérteties* (Freud, 1998/1918) című művében idézi is tanítványa munkáját. Rank (1971/1914) utal rá, hogy a hasonmás különböző formákban: árnyékként, tükörképként, arcképként vagy ikerként bukkanhat fel a történetekben, és összefügg azzal az archaikus hiedelemmel, hogy van egy halhatatlan „lelkünk”, amely az én nárcisztikus kiterjesztése; a fejlődés nárcisztikus fázisának lezajlása után viszont a kritika, az üldöztetés és a halál előjelének forrásává válik. Tanulmányában Rank felsorolja azokat a legfontosabb írókat, akik életművükben megjelenítették ezt a témát, és kitér életrajzi hátterükre is, hogy bemutathassa, hogy ezen írók dokumentált pszichopatológiai érintettsége hogyan befolyásolta e téma kiválasztását és kidolgozását. Rank az antropológiai vonatkozásokkal foglalkozik; elemzi a hasonmás-motívum jelenlétét a mítoszokban és hiedelmekben, és azt különböző jelenségekkel hozza összefüggésbe, mint például az örökkévalóság utáni vágy, az áldozat, a kannibalizmus (amikor az atyaisten felfalja a fiait) és bizonyos tabuk.

Stolorow és Atwood (1979) szerint elméleti szempontból a könyv legfontosabb fejezete az utolsó, amely a hasonmásnak a nárcizmushoz való viszonyával foglalkozik. Bár a nárcizmus gyakran kapcsolódik az önszeretettel, idealizált énünk csodálatával, amelyet a tükörben szeretnénk megpillantani, Rank emellett hangsúlyozza a halálfélelem fontosságát is, amely ugyancsak fontos része ennek a komplexumnak. Ez azt jelenti, hogy a nárcisztikus egyén a személyiségfejlődés során fellépő fixációi miatt szeretné megőrizni idealizált énjének képét, hogy örökké fiatal maradjon, és megmeneküljön a halálfélelemtől, amelyet Rank az egyik legvégső pszichológiai problémának tart. Stolorow és Atwood meglátása szerint Rank eljut a hasonmás témájának legmélyebb jelentéséig, amely az én különböző megjelenési formáihoz kapcsolódik: a nárcisztikus egyén (illetve a gyermek, a primitív ember és a nárcisztikusan zavart felnőtt) „a halál elkerülhetetlenségének tagadásaként és önmaga elvesztése elleni biztosítékként vetíti ki énje megkettőzött reprezentációját” (i. m., 137.). Ez azt jelenti, hogy Rank ebben a művében eltávolodott a nárcizmus freudi ökonomikus koncepciójától a funkcionális felfogás irányába: elméletében a hasonmás a grandiózus, vágyott én materializációjának tekinthető. Ezek a gondolatok néhány évtizeddel később Kohut szelfpszichológiája formájában térnek vissza, mivel ott „a hasonmás ezen variációi (a tükörkép, az iker) a nárcisztikusan zavart betegek által létrehozott nárcisztikus áttételi kapcsolatok fontos összetevőiként jelennek meg (lásd

Kohut 1971-es művét a tükör- és alteregó- vagy iker- átvitelről)” (Stolorow és Atwood, 1979, 137.).

A hősről és a hasonmásról szóló könyvei mellett néhány szót kell szólnunk Ranknak az incest-témát feldolgozó, *Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage* (Az incest-motívum az irodalomban és a mítoszokban, 1912) című művéről is. Freud *A pszichoanalitikus mozgalom történetében* (1990/1914) „kimerítő” jelzővel méltatja ezt könyvet, amely szerinte az irodalom pszichoanalitikus tanulmányozása terén az első helyet foglalja el. A könyv alcíme: „Az irodalmi alkotás pszichológiájának alapjai”, ami utal arra, hogy a könyv az incest-motívum irodalmi művekben való univerzális jelenlétének tárgyalásán túl a kreativitást is vizsgálja. Az alkotói folyamat, az irodalmi tevékenység Rank szerint a tudattalan tudatosságba történő transzformálásáról szól; „a művészek azok, akik kortársaik közül a legmagasabb fokú tudatosságot érik el, és ezért bennük történik meg ez az átmenet” (Lieberman, 1985, 76.). Ezek a gondolatok már előrevetítik azt, hogy Rank kutatói tevékenységének középpontjába idővel a kreativitás „ontológiai” megközelítése kerül, ami majd 1932-es *Kunst und Künstler* című könyvében csúcsosodik ki.

A születés traumájától a szeparációig

Rank valószínűleg a születés traumájával kapcsolatos elméletéről ismert leginkább (Rank, 2017/1924). Stolorow és Atwood (1979) úgy látja, hogy ez „meglehetősen hírhedt mű egyszerre jelzi Rank eredetiségének kivirágzását és a freudi belső körtől való elszakadását” (i. m., 132.). Az elképzelés Rank korai éveiből származik. Jesse Taft szerint Rank 1903-1904 folyamán írt naplójából kiderül, hogy húszéves korában a születés képeit használta arra, hogy szimbolikus kifejezést adjon saját nehézségeinek és a szelf-tárgy differenciálásban elért eredményeinek: „Ha a világ az én kivetitésem, akkor ennek a kivetítésnek a tudatossá válása az én születésem” (Taft, 1958, 41.). A könyv központi gondolata, hogy a személyiség kialakulása és annak pszichológiai problémái egyaránt a születés mint a világba való belevetetés következményeként értelmezhetők. Az, hogy Rank már a kezdetektől fogva filozófiai kontextusban is gondolkodott a témáról, világosan megmutatkozik az olyan megfogalmazásokban, hogy az egyén „a születés traumájával a létbe vetve” kénytelen élni az életét (Rank, 2017/1924, 211.), ami némileg analóg Martin Heidegger (2007/1927) „belevettség” fogalmával³. Az elmélet, amely nemcsak az anyai testtől való elszakadás drámáját, hanem az oda való visszavágyakozás („intrauterin regressziós vágy”) ambivalenciáját is tárgyalja, meglehetősen ellentmondásos fogadtatásban részesült. Freud, mint említettük, először a pszichoanalízis felfedezése óta legfontosabb hozzájárulásként utalt rá, később azonban elhatárolódott tőle (Roazen, 1984). Houzel (2005) szerint a

³ A *Lét és idő* és *A születés traumája* nagyjából egy időben, az 1920-as évek közepén jelent meg, és a belevettség tárgyalása mellett a radikális kapcsolati felfogás is mindkettőben megjelenik. E témákkal kapcsolatos közös forrásuk lehet Martin Buber *Én és Te* című könyve (1991/1923), amelyet mind a ketten ismertek, és amely látványos párhuzamokat mutat mind Heidegger, mind Rank (és Ferenczi) gondolataival. A kérdésről bővebben lásd jelen sorok szerzőjének *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába* című könyvét (Kőváry, 2022).

Rank könyvében bemutatott témák – „a zuhanás, a szűk térben való beragadás, a határtalan térben való elveszettség érzése, az anyával való nagyon korai kapcsolatok fontossága vagy a kasztrációs szorongást előrevetítő primitív szorongások – 1924-től kezdve meglehetősen újszerűek voltak a pszichoanalitikus irodalomban”, de „ezeknek az elképzeléseknek az ügyetlen bemutatása, a szerző túlzó ambícióival, érvelésének módszertelenségével és azzal együtt, hogy tézisének nem támasztotta alá analitikus klinikai anyaggal, mind hozzájárult ahhoz, hogy nemcsak a művét, hanem magát Rankot is elutasították” (i. m., 1803).

A könyv egyszerre tartalmaz számos progresszív, tanulságos, de redukcionista gondolatot és nehezen követhető, homályos érveléseket is. Rank az analitikus helyzet értelmezéséből indul ki; tapasztalatai szerint az analitikus szituáció szeparációs szorongást vált ki, mivel ez a regresszív helyzet a korai anya-gyermek kapcsolatot idézi, és ehhez kapcsolódóan számos páciens a gyógyulás folyamatát úgy éli meg, mint egyfajta második vagy újjászületést. Az ebben az időszakban született álmok Rank szerint megdönthetetlen bizonyítékkul szolgálnak arra, hogy a terhesség, a szülés és az anyától való elválás a biológiai magja annak a jelenségnek, amit tudattalannak nevezünk, és ebből kifolyólag ez a neurózisok legfőbb forrása is. Felfedezésének jelentőségét bizonyítandó bemutatja, hogy a születés traumája hogyan befolyásolja az emberi létezés különböző dimenzióit mind egyéni, mind kollektív szinten. Az egyéni szint a gyermekkori szorongást, a szexuális vágyat és kielégülést, a pszichopatológiai jelenségeket és az álmokban történő szimbolikus átdolgozási lehetőségeket tartalmazza, míg a kollektív szinten Rank a hősi kompenzációt (vö. a hős születésének mítosza), a vallási szublimációt, a művészi idealizációt és a filozófiai gondolkodást említi. Az utolsó két fejezetben visszatér arra a kérdésre, hogy a születési trauma eszméje és annak következményei hogyan befolyásolják a pszichoanalízist mint kutatási módszert és mint terápiás eljárást. A terápiás következmények átfedésben vannak Rank és Ferenczi ugyanabban az évben megjelent, *A pszichoanalízis fejlődési céljai* (2024/1924) című, már említett könyvének gondolataival, amely a kapcsolati pszichoanalízis és az időhatáros dinamikus terápiák elveinek első megfogalmazását tartalmazza. A számos előremutató és szerteágazó elképzelés közül, amelyeket Rank ebben a gazdag, de ellentmondásos műben megjelenített, érdemes kiemelni még a konverzióról szóló koncepcióját, amire Freud egyik legkorábbi pszichopatológiai felfedezése irányult a hisztériával kapcsolatban. A konverzió freudi felfogása szerint (Perron, 2005) a hisztériában az elfojtott vágy és indulat feszültsége szomatizálódik, vagyis megtörténik a rejtélyes ugrás a lelkiből a testbe, ahogy Freud fogalmazott. Rank (2017/1924) feje tetejére állította ezt az elképzelést, mivel kijelentette, hogy a konverzióban a tudattalan olyan testi megnyilvánulásokat használ a pszichológiai konfliktusok kifejezésére, amelyek már korábban is léteztek, mint a születés traumájához kapcsolódó biológiai jelenségek, tehát a konverzió tulajdonképpen „reszomatizáció”. Rank itt hasonló elképzeléseket fogalmaz meg a pszichoszomatikus összefüggésekről, mint az általa idézett Ferenczi Sándor és Georg Groddeck akik fontos úttörő munkát végeztek ezen a területen, illetve a későbbi szerzők közül Max Schurt (Freud orvosát és barátját), akinek a nevéhez a pszichoszomatika területén használatos de- és reszomatizáció elmélete kapcsolható (Hoffmann & Hochapfel, 2000).

A biológiai születés pszichés hatásairól szóló elméletét Rank később továbbfejlesztette, és a születési trauma és átadta a teret a szeparáció gondolatának, amely a modern pszichoanalízis egyik központi koncepciója lett, beleértve René Spitz, Margaret Mahler, John Bowlby és mások elgondolásait (Lieberman, 1985). Stolorow és Atwood (1979) szerint Rank „a születési trauma témáját konkrét biológiai szimbólumként használta a differenciálódás és önartikuláció gyakran fájdalmas pszichológiai folyamatára” (i. m., 133). A *Will Therapy*-ban, mint Stolorow-ék állítják, Rank figyelmeztet is arra, hogy a születési trauma témáját nem szabad szó szerint venni, hanem inkább az én felfedezésének és elkülönülésének egyetemes szimbólumaként kell rá tekinteni. A *Will Therapy* gyakorlati vonatkozásaihoz kapcsolódó elméleti szintézisében, az *Wahrheit und Wirklichkeit*-ben (Rank, 1968/1929) is inkább az individualitás születésével foglalkozik, semmint a születés biológiai eseményével, hangsúlyozza az amerikai szerzőpáros (Stolorow & Atwood, 1979). Egyébként a szeparáció folyamata egész életünkön át tart, újabb és újabb „születek” formájában nézünk szembe a táguló életkörökkel, folytonosan úton vagyunk önmagunk felé, vagy ahogy Kierkegaard fogalmazott: az én „létezése minden pillanatában alakulóban van” (1993/1848, 37.), s ennek során a választás (önteremtés), a szabadság és a szorongás kérdéseivel hadakozik. A szeparáció mint az én születésének megkerülhetetlen feltétele visszaköszön a magyar származású pszichoanalitikus Margaret Mahler híres, már többször említett szeparáció-individuációs teóriájában (Mahler, Bergman & Pine, 1975), anélkül, hogy ő és szerzőtársai könyvükben akár egyszer is utalnának arra, hogy negyvenöt évvel az ő munkájuk előtt egy pszichoanalitikus egyszer már alaposan körbejárta ezt a kérdést. Ez is annak a bizonyítéka, hogy a pszichoanalízis (is) sokkal többel tartozik Ranknak, mint amennyi ebből hivatalosan elismerésre került.

Rank elmélete a születés pszichológiai hatásairól a perinatális pszichológia korai megfogalmazásának is tekinthető. Hatással volt többek között Fodor Nándor magyar származású amerikai pszichoanalitikusra (Fodor, 1949), aki elsőként támasztotta alá elképzeléseit klinikai anyaggal, valamint a transzperszonális pszichológus Stanislav Grof (1975, 2008/1978). Grof (1975) az 1960-as években több ezer LSD-terápiás ülést kísért végig, és azt tapasztalta – hangsúlyozva, hogy az LSD olyan szolgálatokat tesz a pszichológiának, mint a mikroszkóp a biológiának –, hogy az „utazások” során fokozatosan tárul fel a tudattalan négy tartománya. Az első dimenzió absztrakt és esztétikai, a második (freudi szint) pszichodinamikai, a harmadik (ranki szint) perinatális, míg a negyedik (jungii szint) transzperszonális élményeken alapul. Grof megfigyelése szerint a ranki szint élményvilágát a születés négy pszichológiai szakaszára épülő úgynevezett perinatális mátrix formálja: ezek az „extázis bent” (unió az anyával), a „nincs kiút” (antagonizmus az anyával), a „véres csata” (szinergizmus az anyával) és az „extázis kint” (az anyától való elszakadás). Ennek az alapélménynek a struktúrája egész életre szólóan befolyásolja az emberi létezést. Ez a magja minden későbbi szorongásnak, a különböző alfázisokban traumák nyomán fixációk jöhetnek létre, a perinatális mátrixok pedig az alapélményhez kapcsolódó ún. COEX rendszereket (condensed experience – sűrített-élmény) hoznak létre. Ezekből a rendszerekből „montázsol” a psziché különféle pszichedelikus élményeket az utazások során, de nincs okunk feltételezni, hogy az álomképződésben másképp történne a

nappali emléknymom, az „aktuálisan tudattalan” és a „régről fogva tudattalan” (Freud, 1986/1916-17) integrációja során. Grof a pszichopatológiai jelenségeket perinatális mátrixokhoz kapcsolódó traumákhoz és fixációkhoz kötötte, és úgy vélte, a terápiában a traumához való regresszió és a szimbolikus „újjászületés” révén esélyt kaphatunk arra, hogy túllépjünk ezeken a rögzüléseken (Grof, 2008). (Az LSD betiltását követően Grof egyébként a holotropikus légzés technikájára váltott.) Ez az eredeti és fontos transzperszonális elmélet és a hozzá kapcsolódó gyakorlat valószínűleg nem jött volna létre Otto Rank pszichológiai születésre vonatkozó elgondolásai nélkül.

Az egzisztenciális pszichológia kezdetei

A filozófia a kezdetektől fogva nagy hatással volt Rank személyes és szakmai fejlődésére, ennek megfelelően a pszichoanalitikus gondolkodás filozófiai gyökereit is igyekezett megragadni. Fiatalemberként „átadta magát Schopenhauer, Ibsen, Nietzsche hatásának” (Stolorow & Atwood, 1979, 161.), kamaszként pedig Kierkegaard írásait tanulmányozta (Kramer, 1997). Tisztában volt azzal, hogy ezek a filozófusok számos pszichoanalitikus jellegű gondolatot fogalmaztak meg, és ezeket a párhuzamokat igyekezett szisztematikusan felkeresni és kimutatni. *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften* (1916/1913) című művében Rank és Sachs kijelentették, hogy Eduard von Hartmann, Schopenhauer és Nietzsche megelőlegezték a tudattalan fogalmát, sőt Nietzsche a metafizikai és etikai szükségleteket szinte pszichoanalitikus módon a primitív ösztönös impulzusokból vezette le. Rank arra is felhívta a figyelmet, hogy Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című művében gyakorlatilag leírta az elfojtás jelenségét, amit még Freud (1990/1914) is elismert. *A születés traumája* (2017/1924) című munkájában Rank tovább ment; a születésről, a szerelemről és a halálról alkotott elképzeléseinek megerősítésére Schopenhauert és Nietzschét⁴ idézte, és még inkább Szókratészre hivatkozott, akinek dialogikus módszere szerinte megalapozta a pszichoanalitikus terápia technikáját. Freud részben tisztában volt ezekkel a hasonlóságokkal; Schopenhauer párhuzamait elfogadta, de Nietzsche hatását egy életen át tagadta (Sulloy, 1987). Nem meglepő, hogy néhány tőle távozó tanítvány Nietzschére támaszkodott a neki szánt búcsúüzenetében, ugyanis Nietzsche példaként szolgálhatott: hasonló lelki és egzisztenciális válságba került, amikor úgy érezte, hogy el kell szakadnia mesterétől, Richard Wagnertől (Kőváry, 2014). (Ezt a szakítást Thomas Manntól Oswald Spenglerig számos jelentős szerző hatalmas szellemi horderejű eseményként tartotta számon.) Jung Freudnak írt utolsó levelében Nietzsche *Zarathustráját* idézte: „Rosszul fizet az tanítójának, aki csak tanítvány marad” (idézi Etkind, 1999, 291.), Rank pedig egy díszkötésű Nietzsche-összest küldött Freudnak, aki soha nem nyitotta ki a könyveket (Lieberman, 1985).

⁴ Nehéz attól a benyomástól szabadulni, hogy *A születés traumája* (eredetileg, német nyelven: *Das Trauma der Geburt*) címében gyakorlatilag Nietzsche első, és egyúttal egyik legnagyobb hatású könyve címének, *A tragédia születésének* (*Die Geburt der Tragödie*) a megfordítása, azzal a különbséggel, hogy Ranknál nem tragédia, hanem trauma van. Ugyanakkor a tragédia és a trauma szemantikailag nem állnak túl messze egymástól, közös pontjuk a katarzis, hiszen a tragédia Arisztotelésznél katarzist eredményez, a traumák gyógyítására létrejött pszichoanalitikus terápia első formáját pedig Freud és Breuer – Arisztotelésztől feltehetően nem függetlenül – katartikus terápiának nevezte (Sulloy, 1987).

Rank korának modern filozófusaihoz való hozzáállása összefüggött azzal, hogy ezek a bölcselek mindannyian úgy tekintettek az emberi létezésre, mint valami megtört, beteg és javításra szoruló jelenségre. Ezzel Rank teljes mértékben azonosulni tudott, hiszen mindig is sebzettnek, betegnek és javításra szorulóknak érezte magát; talán a legfontosabb számára ebből a szempontból Nietzsche volt. Ahogy James Lieberman fogalmaz: „Akárcsak Kierkegaard előtte és Rank utána, Nietzsche is egész élete nagy részében egészségkárosodástól szenvedett. Mindhármukat foglalkoztatta a test és a lélek viszonya, Nietzsche kedvenc filozófusai – Szókratész, Pascal, Spinoza és Schopenhauer – mind elsősorban a beteg lelkek gyógyításával foglalkoztak”, és Nietzsche számára „a valódi filozófus lényegében a belső én orvosa” (Lieberman, 1985, 32.). Nietzsche úgy vélte, hogy az egészséges ember nem gondoz önszántából betegeket, az igazi gyógyítóknak is betegnek kell lenniük, és azt vallotta, hogy az erkölcsi újítóknak mindig meg kell kísérteniük az örületet, legyen az valódi vagy színlelt. „Rank elfogadta Nietzscheben azt, amit Freud nem tudott: a tudatosság gyakran patológiás; a filozófia és a művészet terápiás hatású” (uo.). E különbségek és Freud Nietzschevel kapcsolatos elutasító álláspontja ellenére Rank a pszichoanalízisben hasonló attitűdöket vélt felfedezni. Ez nem meglepő, hiszen, miként Rollo May is írta, „a pszichoanalízis és az egzisztencializmus ugyanabból a kulturális helyzetből eredt” (May, 1983, 60.). Rank Nietzschevel és Schopenhauerrel való azonosulása abban is egyértelműen megnyilvánul, hogy egyik legfontosabb fogalmát, az „akaratot” a két német filozófustól kölcsönözte. Ezt nem valamiféle energiának, metafizikai jelenségnek vagy pszichés funkciónak kell elképzelni nála, hanem olyan potenciálnak, ami valamiféle ténylegesítésre vár. Paul Tillich (1996/1951-65) ilyen potenciálként értelmezte Nietzsche és Schopenhauer akaratát mellett a freudi libidót és a bergsoni *elan vitalt* is; Ranknál a „kreatív akarat” is valami ilyesfélét takar, közel áll ahhoz, amit tanítványa, Carl Rogers (2018/1961) önaktualizációnak nevezett. Ugyanakkor párhuzamba vonható a humanisztikus pszichológusok azon törekvésével is, hogy a determinisztikus tanoktól (behaviorizmus, pszichoanalízis) elhatárolódva revidéálják a szabad akaratot a pszichológiában. Fontos hangsúlyozni, hogy ezt a lépést először Alfred Adler tette meg a mélylélektan történetében a „kreatív én” fogalmának kidolgozásával, amivel Rank mellett Viktor Franklra és Rollo Mayre is hatást gyakorolt (Kőváry, 2022).

Rankot filozófiai érdeklődése, valamint Kierkegaard-hoz és Nietzschehez fűződő szellemi kapcsolata az egzisztenciális pszichológia egyik atyjává tette, és különösképpen vonatkozik ez az amerikai egzisztenciális-humanisztikus irányzatra (Kőváry, 2022). Az, hogy Ranknak az orvos- és természettudományok horizontjánál tágabb, „szélesebb pszichohistorikus szemléletre” (Schneider & May, 1995, 80.) volt szüksége, filozófiai preferenciáival és azzal függött össze, hogy lenyűgözték korának antropológiai vizsgálódásai. Mint az első olyan analitikus, aki nem orvosi képzettséggel rendelkezett, a pszichoanalízist minden bizonnyal humán (vagy ahogy akkor nevezték Európában, szellem-) tudománynak tekintette. Ahogy a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalomban a medikálisan orientált berlini pszichoanalitikus iskola és Ernest Jones elgondolásai kezdtek dominálni, Rank fokozatosan eltávolodott a pszichoanalízistől (Progoff, 1956; Bókay 2008). Amit ehelyett létrehozott, az jelentős mértékben hozzájárult az egzisztenciális irányzat megszületéséhez a

pszichológián belül, mivel elmélete, ahogy Rollo Mayék is hangsúlyozták, „kiválóan összeegyeztethető az egzisztencialista filozófiával” (Schneider & May, 1995, 80).

Rank egzisztenciális orientációja világosan tükröződik abból, ahogyan például az egyik legfontosabb alapfenoménhez, a szorongáshoz viszonyult. Úgy vélte (Rank, 1968/1929-31), hogy az emberi tudatosságot és gyakorlatilag az egész pszichológiai életet két alapvető, egymással szorosan összekapcsolódó jelenség, az életfélelem és a halálfélelem határozza meg. (Rank szerint a szorongás és a félelem megkülönböztetése felesleges szörszálhasogatás.) Az életfélelem arra utal, hogy létünk alapja az anyától való elválás, ami azt jelenti, hogy teljesen „meg kell születnünk”, meg kell tanulnunk, hogyan álljunk meg önmagunkban. Ez vezet el a szabadságtól való félelemhez is, amiről Kierkegaard (1993/1844) is írt; amikor nincs senki és semmi, amire teljesen rátámaszkodhatunk, ezért felelősséget kell vállalnunk önmagunkért. Rank szerint ez a szorongás az „életfélelem”, ami nem csak a tényleges születésnél, hanem minden életfázis-váltásnál megjelenik bennünk. A halálfélelem a másokhoz való ragaszkodással függ össze. Ez a biztonság, a kötöttségekhez, a korlátok közé való visszatéréhez („intrauterin regresszió”) kapcsolódik, amely az autonómia, a szabadság, az egyéniség megszűnésének, „halálának” kockázatával jár. Schneider és May (1995) szerint ezeknek a megállapításoknak szélesebb körű következményei vannak a pszichopatológia vagy a szociálpszichológia területén. A depresszió és a függőség például az élettől való félelemmel, míg a mániás állapotok vagy a nárcizmus a haláltól való félelemmel hozható kapcsolatba. Hasonló attitűdökkel találkozhatunk csoportok, például nemzetek, társadalmak viselkedésében; az élettől való rettegés protekcionizmussal vagy erkölcsi szigorral függ össze, míg a haláltól való irtózás kulturális és nemzeti sovínizmushoz, a nemzeti szuverenitás túlhangsúlyozásához vagy hősimádathoz vezethet. Nem csoda, hogy ezek az implikációk hatással voltak az ún. analitikus szociálpszichológia (Erős, 2001) egyes képviselőire, például Erich Frommra. *Utak egy egészséges társadalom felé* (2010/1955) című művének „Meggyökerezettség – testvériség vagy vérfertőzés” című fejezetében (43-62.) Fromm olyan emberképet rajzol fel, amely nagyon hasonló feltételezéseken alapul, mint amilyeneket Rank fogalmazott meg néhány évtizeddel előtte az életfélelemmel és a halálfélelemmel kapcsolatban. Fromm, miként Lieberman (1985) is hangsúlyozza, nem utalt a ranki inspirációra.

A szorongás tehát egyrészt a szeparációból, másrészt a kötöttségből fakad, mégis úgy tűnik, hogy az emberekben mélységes vágy él mindkettő iránt. Schneider és May (1995) szerint az embereknek egyrészt kalandra, önmegvalósításra és a választás szabadságára, másrészt biztonságra, rendre és harmonikus egyesülésre van szükségük másokkal és a külvilággal. Rank (1968/1929-1931, 1958/1941) úgy vélte, meg kell találnunk annak a lehetőségét, hogy az életfélelem és a halálfélelem által határolt téren belül kibontakoztathassuk kreatív akaratomkat. Ez a szerkezet hasonló ahhoz, amit a német egzisztencialista filozófus, Karl Jaspers (2008) „a lét antinomikus struktúrájának” nevezett. Ez azt jelenti, hogy életünket olyan ellentmondások (szabadság vs korlátok, autonómia vs participáció) uralják, amelyek nem oldhatók fel pusztán a gondolkodás által, hanem csak a választáson alapuló tevékenységgel hozhatjuk azokat átmeneti egyensúlyba. Ha választásaink olyan külsőségeken alapulnak, mint a társadalmi szokások, szabályok, elvárások, az inautentikus

létezéshez vezethet (vagy „Akárki-lét”-hez, ahogy Heidegger [2007/1927] nevezi), míg ha vállaljuk a szabadsággal járó szorongást és a küzdelmet, hogy megtalálhassuk a személyes utunkat, akkor valódi, hiteles életet élhetünk. Hozzá kell tennünk, hogy ezeket a gondolatokat Rank egyik szellemi őse, Kierkegaard fogalmazta meg először az 1840-es években.

Rank hatása Ernst Becker antropológus Pulitzer-díjas *The Denial of Death* (1973) című művének sikere után erősödött fel. Ez a mélyenszántó, filozófiai és pszichológiai kérdéseket feszegető mű Rank, Kierkegaard, Freud és Norman O. Brown művein alapul; belőlük kiindulva Becker az emberi kultúrát és civilizációt a halandóság tudata ellen kidolgozott szimbolikus védekezési rendszerként értelmezi. A könyvben Rank az egyik legtöbbet idézett szerző; Becker szerint az ő neurózisról alkotott koncepciója kulcsponthoz jelent az emberi állapot megértése szempontjából, amit folyamatosan ütköztet Kierkegaard egzisztencialista filozófiájával. Mindkét gondolkodó azzal foglalkozott, hogy az ember hogyan válik önmagává a személyes tevékenysége (kreativitása) nyomán a semmi által kiváltott szorongás ellen küzdve. Becker munkássága lett a kiindulópont Solomon, Greenberg és Pyszczynski (2015/1997) számára, amikor megalkották a Terrormenedzsment Elméletet, ami ma már széleskörű kutatások elméleti bázisát jelenti. Magyarországon elsősorban Hankiss Elemér (2014) gondolkodására volt hatással a Terrormenedzsment Elmélet, ennek kapcsán Rank munkásságát is idézte. Beckert követően Kirk Schneider és Rollo May hangsúlyozták, hogy Rank életműve kimeríthetetlenül gazdag, és „a pszichohistorikus megértés számára nagymértékben alulértékelt örökséget hagyott hátra” (Schneider & May, 1995, 81.). Szerintük ebben az örökségben megtalálhatjuk az egzisztenciális pszichológia közvetlen gyökereit, amely a második világháború után kezdett kialakulni; mint írták, a Rank által „az alapvető életstruktúrákra, a közvetlenségre és a kapcsolatra, valamint a pszichoterápia művészi voltára helyezett hangsúly a kortárs egzisztenciális gyakorlat alapelemeivé vált” (uo.). Mivel jelenleg az egzisztenciális pszichológia a reneszánszát éli (Deurzen, 2019), ezért valószínűsíthető, hogy ez az örökség már nem sokáig lesz annyira „alulértékelt”, mint ahogyan azt Mayék még a kilencvenes években tapasztalták.

A pszichoanalízis fejlődési céljaitól az akarat-terápiáig

Ranknak a pszichoanalitikus terápia fejlesztésére irányuló erőfeszítései kezdetben a Ferenczivel való együttműködés és barátság keretein belül bontakoztak ki, és kerültek szembe a hivatalos freudi kánonnal. Ennek nyomán mind Ferenczit (aki csak pár évvel később lett „kegyvesztett”), mind Rankot évtizedeken át bírálta a „hivatalos” pszichoanalitikus mozgalom. 1924-ben Ferenczi és Rank közös könyvben fogalmazták meg elképzeléseiket a pszichoanalitikus terápia gyakorlatáról: azt dialóguson alapuló „életgyakorlatnak”, elsősorban terápiás diszciplínának tekintették, az elméletet és az orvosi gyógyítási technikát másodlagos jelentőségűnek (Ferenczi & Rank, 2024/1924). Kritizálták a berlini iskolát, mert német kollégáik a gyógyítás folyamatát az absztrakt freudi metapszichológia mesterséges nyelvezetével próbálták meg leírni (Bókay, 2008). A berlini iskola törekvései később a formalista ego-pszichológia

megszületéséhez vezettek; az iskola tagjainak (pl. Heinz Hartmann) az Egyesült Államokba történő emigrációja után az általuk képviselt – és az amerikai behaviorizmus, kognitív és szociálpszichológia által befolyásolt – én-lélektan kezdte uralni az amerikai pszichoanalízist, egészen a jóval szellemibb beállítottságú kohuti szelfpszichológia 1970-es évekbeli megjelenéséig (Karterud & Monsen, 1999; Mitchell & Black, 2000).

Ferenczi és Rank ellenezték ezeket a formalista-medikalizáló törekvéseket, de erőfeszítéseik ekkor még zátonyra futottak Freud és a mozgalom ellenállása miatt. Az biztos, hogy Ferenczi és Rank preödipális, anya-központú pszichológiája másodlagos szerepbe kényszerítette volna Freud ödipális, apa-fókuszú elméletét, azt az „ügy”-et, aminek Freud gyakorlatilag az életét szentelte. Ezért korántsem meglepő, hogy a hangsúlyváltás a mester életében nem történhetett meg (Kramer, 2015). Rank és Ferenczi terápiás elképzelései ezért később és egymástól eltérő módon kezdtek hatást gyakorolni a pszichoterápia fejlődésére. Ferenczi közvetlenül és közvetve befolyásolta a brit tárgykapcsolati elméleteket olyan tanítványain keresztül, mint Melanie Klein vagy Bálint Mihály; később, a 20. század végén pedig újra felfedezték mint a modern traumakutatások és a kapcsolati pszichoanalízis előfutárát (Dimitrievic, Cassulo & Frankel, 2018). Rankot mint terápiás újítót a pszichoanalízisen belül elősorban a rövid dinamikus terápiához való hozzájárulása kapcsán szokták megemlíteni, mivel hangsúlyozta, hogy a terápia határozott időtartamát és lezárását kezdettől fogva a folyamat részévé kell tenni. Az „akarat” koncepcióját, amely Rank önálló munkásságában központi fogalomnak számít, meglehetősen félreértés övezi a pszichoanalitikus szerzők körében; motivációs tényezőként értékelve azt arra utalnak, hogy az akarat fogalmával Rank nagy hangsúlyt helyezett a páciens aktív és kezdeményező szerepére a közös munkában (Marmor, 1992). A pszichoanalízis egyik legfőbb kritikája arra irányult Rankkal kapcsolatban, hogy a születés traumájáról szóló elképzelése diszkreditálta a freudi pszichoanalízis magját jelentő Ödipusz-komplexus jelentőségét, ami a lélekelemzés számára az ő korában elképzelhetetlennek tűnt (Bókay, 2008). Arra kevesebb hangsúly került, hogy Rank rövidesen revideálta teóriáját, és a szeparáció-individuáció elméletévé alakította azt át, ami az amerikai fejlődési énpeszichológia (René Spitz, Edith Jacobson, Margaret Mahler) egyik domináns elemévé vált a 20. század közepén (Mitchell & Black, 2000), ám anélkül, hogy annak ranki eredetét a „követők” szóba hozták volna.

A Freud utáni időszakban Rank immár kötöttségek nélkül kifejtette elgondolásait a terápia mibenlétéről *Will Therapy* (1968/1929-31) munkájában, ami – bátran kijelenthetjük – az egzisztenciál-humanisztikus és humanisztikus megközelítések alapjává vált a halálát követő évtizedekben. Rank ennek során továbbfejlesztette azokat az elképzeléseket, amelyeknek már a Ferenczivel közösen írt könyvében is hangot adott. Szerinte a pszichés problémák jelentős része abból származik, hogy a páciens bár fizikai értelemben megszületett, pszichológiai értelemben azonban nem, mivel tudattalanul az anyai szimbíózis foglya maradt. Ennek hátterében az élet- és halálfélelemnek nevezett egzisztenciális szorongások állnak, vagyis az, hogy szembesülve a létezés adottságaival (vagy metafizikai problémáival, ahogy Rank fogalmazott), a világba vetettséggel, hogy elkerülje az adósság megfizetését (az elmúlás fájdalmát), az egyén nem fogadja el az élet által felkínált kölcsönt, nem

„fektet be” az életbe. A neurózis, mondja Rank, ezért a kreativitás, az ön-teremtés kudarcának tekinthető (Rank, 1996/1935), mivel a személy a sorozatos „megszületések” konfliktusában önmaga bátor létrehozása helyett neurotikus álmegoldásokba menekül. A terápia célja az individuáció, vagyis az önteremtésre irányuló kreatív akarát felszabadítása. Ennek a folyamatnak a fő hatótényezője Rank (1968/1929-31) szerint a kapcsolat, és nem a technika. „A technikám lényege, hogy nincs technikám”, hangsúlyozta; szerinte minden egyes eset „új” elmélet kidolgozását és új módszer kialakítását igényli, mivel a létezés egyedi, nem szorítható formulák közé. A kapcsolatban a hangsúly a páciensen van, és azon, hogy az analitikus alkalmassá váljon az ilyen jellegű kapcsolati munka elvégzésére („az analitikus analízise”). A terápiás helyzet az anya-gyerek kapcsolatot idézi, a terápia folyamán a páciens regrediál, érzelmi, szimbolikus értelemben visszakerül az „anyaméh” védelmező burkába, ahonnan – legkésőbb kilenc hónap múlva – szeparálódnia kell. Ezért van nagy szerepe Rank (i. m.) szerint az időhatárnak és a lezárásnak, különben az önálló én megszületésének előfeltétele, a szeparáció („születés”) nem jön lére a megfelelő időben. A folyamat során a hangsúly nem a múltbeli események boncolgatásán, hanem az itt és most-on van, és az intellektuális megértés helyett inkább az érzelmi megélésre esik a hangsúly. Ezeknek az elveknek a kidolgozása során Rank annyira eltávolodott a pszichoanalízis alapvetően medikális terápiamodelljétől, hogy egy idő után a pszichoterápia helyett már „a segítség filozófiájáról” beszélt. Elgondolásai alapját képezték a Rogers-féle személyközpontú terápiának (Kramer, 2019), de az amerikai egzisztenciális pszichológia nagy alakjainak, mint Rollo Maynek (1967) és Irvin D. Yalomnak (2006/1980, 2013) a felfogást is alapvetően meghatározták. Az idő bebizonyította, hogy Rank az óriás (Freud) vállán állva jóval messzebb látott magánál az óriásnál is.

A művészet és a művész: a kreativitás problémája

A pszichoanalízis azonban nemcsak terápiás módszer, hanem az emberi kultúra értelmezését lehetővé tevő szellemtudomány is. Freud úttörő művészetpszichológiai felfedezéseit követően a korai pszichoanalitikusok elkezdtek alkalmazni a pszichoanalízis atyjának gondolatait a művészi produktumok és a művészek személyiségének értelmezésében (Kőváry, 2012). Rank, Hanns Sachs, Isidor Sadger vagy Wilhelm Stekel erre vonatkozó munkáikban azt kívánták bizonyítani, hogy a művészi alkotásokban a főszereplők jelleme vagy az ábrázolt helyzetek összhangban vannak például az elfojtással vagy az Ödipusz-komplexummal. Azt igyekeztek bemutatni, hogy ezek a sajátosságok szoros kapcsolatban állnak a művész feltételezett tudattalan konfliktusaival, amelyek azonban nem csak rá jellemzőek, hanem egyetemeseek, ezért hatnak a befogadóra. Az értelmezések, amelyek egyszerre irányultak a művekre és azok alkotóira, ebben az időszakban javarészt a freudi *Álmfejtés* (1993/1900) módszerén alapultak. A pszichoanalízis alapító könyvének jelentősége emellett abban is áll, hogy az álmok voltak azok a jelenségek, amelyek segítettek Freudnak abban, hogy a pszichopatológiáról szerzett új ismereteit a mindennapi pszichológiai megnyilvánulásoka is alkalmazza. Az álmok ezzel a

„teremtő” pszichológiai folyamatok prototipikus megnyilvánulásai lettek; megmutatták Freudnak, hogy a tudattalan hogyan alakítja át a belső világunkhoz kapcsolódó élményeket új képződményekké, amelyek a személy élettörténeti tapasztalataira vonatkozó ismeretek alapján értelmezhetők. E felfedezést követően Freud rájött, hogy így más jelenségeket is meg lehet érteni, például az elvételeket, a vicceket és a művészi produktumokat (Kőváry, 2012). Az irodalmi szövegekben megjelenő megmunkált, „manifeszt” felszín mögött – az elemző speciális ismeretei alapján – így kibontható a szerző tudattalan pszichodinamikájára is utaló „látens” tartalom⁵. Eljött tehát az idő, hogy a pszichoanalízis módszerét szisztematikusan kiterjesszék a humán- vagy szellemtudományok területére is.

1912-ben Rank és Hanns Sachs szerkesztésében elindult az *Imago* (eredetileg *Eros und Psyche*) című folyóirat, amely a pszichoanalízis szellemtudományos alkalmazását tűzte ki céljául (Freud, 1990/1914). A lap 1937-ig létezett, és olyan pszichoanalitikus munkáknak adott teret, amelyek a pszichoanalízis és határtudományai közti összefüggéseket vizsgálták, mint az irodalomkritika, a nyelvészet, az antropológia, a filozófia és a teológia. Az *Imago* művészeti témákról szóló cikkei három fontos kérdéssel foglalkoztak: a művész és a neurózis viszonyával, a műalkotások és a művész élettörténete közötti összefüggésekkel, valamint a pszichobiográfiának és patográfiának nevezett módszerek legitimálásával (Schönau, 1998).

Rank és Sachs 1913-ban megjelentették *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften* (A pszichoanalízis jelentősége a szellemtudományok számára) című könyvüket. A könyv a mítoszok, a vallás, az etnológia, az etika és a pedagógia problémáival foglalkozik, az ötödik fejezet címe pedig „Az esztétika és a művészek pszichológiája”. Ebben a fejezetben Rank és Sachs az esztétikai reakció lélektanát és a művészi alkotások létrejöttének pszichológiáját vizsgálja – a klasszikus freudi pszichoanalízis szemszögéből. Az irodalmi (különösen a költői) művek szuggesztív erejét vizsgálva tárgyalják azok tudattalanhoz, a fantáziához és az affektusokhoz való viszonyát, és – Freudnál kicsit részletesebben – leírják azokat a költői eszközöket, amelyeket a művész alkalmaz, hogy a költői anyagnak az elfojtott ösztönös vágyakkal való kapcsolatát leplezze. Az irodalmi művekben megjelenített elfojtott ösztönös vágyak az infantilis szexualitáshoz és különösen az Ödipusz-komplexushoz köthetők, azokhoz a „szublimált ösztönös erőhöz, amelyből minden kor és minden nép remekművei létrejöttek” (Rank & Sachs, 1916, 103.). A szükséges transzformációk – ahogyan azt Freud korábban már elkezdte kifejteni műveiben – a motívumok átfordításával, sűrítéssel, eltolással és szimbolizálás nyomán történhetnek meg annak érdekében, hogy kompromisszum jöhessen létre a tudattalan infantilis elemek és az elfojtás között. A műalkotások tehát hasonlóképpen ideiglenes megoldást hozhatnak létre az intrapszichés konfliktusokra, mint például a tünetek és az álmok.

Rank és Sachs (i. m.) szerint az alkotói folyamatban a legfontosabb szempont a tudattalanhoz való viszony, ahonnan a művészi anyag inspirációként érkezik. Az inspiráció egy hirtelen felismerés, a művész számára korábban ismeretlen

⁵ Ez a pszichoanalitikus munkamód egészen közel áll a Dilthey-féle módszertani hermeneutika szellemtudományos eljárásához (Dilthey, 1974/1900), amelynek célja ugyancsak az, hogy jobban megértsük a szerzőt, mint ahogyan ő saját magát értette. A pszichoanalízis hermeneutikai vonatkozásaira a fenomenológiai pszichiátria képviselői, Karl Jaspers és Ludwig Binswanger mutattak rá először (Kőváry, 2022).

megfeleltetések és képződmények összefüggéseinek megvilágosodása, noha ezek az elemek és homályos, még formátlan előzmények egy ideje már kavarogtak benne. Ezek az előzmények hasonlítanak a fantáziákhoz és az álmodozásokhoz, de a forma és a szabály hiánya miatt különböznek a kész művektől. A kultúra történetének korábbi szakaszaiban – mivel ezek az összefüggések a tudatos elme számára hozzáférhetetlenek voltak –, e folyamat „misztikus” elemei azt a feltételezést hordozták, hogy ezek a meglátások „isten sugallatokból” származnak. A pszichológia, hangsúlyozzák Rankék, magyarázatot keresve erre a jelenségre, nem tud boldogulni a tudattalan fogalma nélkül. A fő kérdés az, hogy honnan származik a korábban ismeretlen anyag. Hogyan válnak ezek a tudattalan tartalmak tudatossá, és milyen mechanizmusok felelősek ezért a transzformációért? Ennek a folyamatnak egyetlen aspektusa ismert biztosan, mégpedig az, hogy ennek során az öröm infantilis forrásaihoz történő regresszió zajlik. A regresszió a neurózisok esetében is fontos dimenzió, ezért szükséges a művészetek és a mentális problémák kapcsolatának tisztázása. A művészi kreativitás és a neurózis gyakran kevert formában jelentkezik, mivel a primitív állapotok és működésmódok visszatérése a regresszió során egyrészt művészi ihletet, másrészt neurotikus tüneteket generálhat. Rank és Sachs (i. m.) szerint a neurózisok visszatartják a személyt attól, hogy élményeinek és pszichológiai tartalmainak olyan értelmet adjon, amely ezeket mások számára is érthetővé teszi, ezért a neurózis önmagában sosem hoz létre művészi értéket. A művésznek a környezethez való alkalmazkodása – speciális okok miatt – sohasem könnyű, de mivel vannak készségei arra, hogy szubjektív élményeit mások számára érthető és élvezhető módon fejezze ki, ezért elnyerheti mások elismerését. Ettől eltekintve a művész és a neurotikus között ténylegesen van néhány felismerhető hasonlóság, mint a hirtelen hangulatváltozások, az affektusok (például a szeretet vagy a gyűlölet) kontrolljának hiányosságai, a gyakorlati célok követésének nehézségei, a szociális határok megsértése, majd a bűntudat. Ez utóbbiakat gyakran kifinomult erkölcsi magatartásként racionalizálják. Ezek a kérdések korszakokon át befolyásolták ezt a kutatási területet, és a nem megfelelő keretezés a mai napig redukcionista, neurologizáló és medikalizáló kijelentésekre ragadtat egyes szerzőket. A későbbi pszichoanalitikus felfogás ezzel szemben inkább azt hangsúlyozta, hogy a nagy művész nem a gyakran tetten érhető pszichopatológiai érintettség miatt, hanem annak ellenére lesz az, aki. Ezért a kutatás később inkább a kreatív én mibenlétének a megismerésére irányult, azokra az adottságokra, lehetővé teszik a „művészetmunkát” (Kőváry, 2020).

Pszichoanalitikus korszakában Rank mindenkinél sikeresebben törekedett a mélylélektan és a humán tudományok integrálására. Későbbi időszakában, miután elszakadt Freudtól, a művészi kreativitás tudományos figyelmének középpontjában maradt. Esther Menaker (1978) szerint Rank e téma iránti mély elkötelezettsége korábbi, magányos és introspektív időszakának tapasztalataival függött össze; akkori önművelő erőfeszítései saját koherens énjének felépítésére irányultak. Ezek az erőfeszítések felszabadították alkotóerejét, és a kreativitás mint az emberi természet megértésének központi kérdése felé fordították figyelmét. Meggyőződése olyannyira átható volt, hogy később a neurózist nem betegségként, hanem a művészet torz formájaként értelmezte (Roazen, 1984). Rank a kreativitásról alkotott

posztpszichoanalitikus nézeteit *Kunst und Künstler* (1989/1932) című könyvében dolgozta ki részletesen, amelynek alcíme: „Kreatív készítés és személyiségfejlődés” önmagáért beszél. Rank azt kívánta megvizsgálni, honnan ered az emberben az alkotás vágya (a „creative will” – alkotó akarat): hogyan nyilvánul meg, mi a funkciója, és hogyan támogatja a személyiség fejlődését. Nem oksági magyarázatokat keresett, hanem megértést; úgy vélte, hogy a kreativitás mind a művészi tevékenység forrásainál, mind az élet megtapasztalásában fellelhető. Feltételezte, hogy a személyiség Freud által feltárt dinamikája nem magyarázza sem az individualitást, sem az erős, személyes alkotói készletét.

A kései Rank (1989/1932) kreativitással kapcsolatos megközelítése ezért más, mint a pszichoanalízisé, és jelentős egzisztenciális szempontokat tartalmaz. Az ember vágya, hogy megteremtse önmagát – ami ugyanúgy a kreativitás megnyilvánulása, mint a művészi tevékenység – Rank szerint a halhatatlanság vágya és a végesség tudata közti egzisztenciális feszültségben gyökerezik. A művészi alkotás a halhatatlanság vágyának megnyilvánulása, amely kollektív szinteken is megjelenik a vallás, az ideológia vagy a társadalmi intézmények létrehozása formájában. Az egyénnek ez a törekvése, hogy egy adott történelmi korszakban és annak eszközeivel létrehozza a személyes tapasztalatok szintézisét a Rank-kutató Menaker (1978) szerint hasonló Erik Erikson én-identitásról alkotott elképzeléséhez. Rank (1989/1932) hangsúlyozta, hogy van egy másfajta dinamika is, amely meghatározza a kreatív akarat megnyilvánulásait, ez pedig az „önérvényesítés” és az „önfeladás” között ölt formát. Az alkotófolyamatban az első jelenség, az önérvényesítés dominál, míg a művészi alkotások befogadásában az utóbbi, az önfeladás hangsúlyosabb. Azok számára, akik nem művészek, a halhatatlanság élménye elsősorban a kulturális értékekkel való azonosulás, azok befogadása révén érhető el. Hasonlóan nyilatkozott az értelem megteremtésével kapcsolatban később Viktor Frankl (2012/1950) is. Rank számára, akárcsak később Donald Winnicottnál (1999/1971) a kreativitás elsődleges, másra vissza nem vezethető jelenség, aminek motivációs hátterét a „kreatív akarat” (*creative will*) vagy „kreatív készítés” (*creative urge*) (Rank, 1989/1932) gondolatával próbálta megragadni. Ennek az „akaratnak” az első megnyilvánulása az én megteremtése, amely az anyától való leválással kezdődik, amikor a személy kiszakad a csecsemőkori függőségből. A művész olyan személy, aki képes túllépni a gyermekkori szeparációs traumákon azáltal, hogy valami újat és értékeset hoz létre (beleértve a saját énjét), míg a neurotikus megoldások ugyanezen szándékok elvetélt formáinak tekinthetők (Rank, 1996/1935). Rank akarat-terápiája (1968/1929-1931) ennek a teremtő akaratnak a felszabadításáról szól, azáltal, hogy a kapcsolat segít a páciensnek újra átélni és legyőzni a szeparációval, ezzel az ősi egzisztenciális szituációval kapcsolatos szorongásait, és az önteremtés, az individuáció, a szabad létezés útjára lépni.

Konklúzió

A kivételes tehetségű Otto Rank szerteágazó munkássága nyomán a mélylélektan történetének egyik legizgalmasabb, ám egyúttal legvitatottabb személyiségévé vált, akinek a hatása sokáig csak bűvópatakként érvényesült a lélektan tudományában. Az

elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján azonban úgy tűnik, hogy ez a hatás egyre nyilvánvalóbbá válik számos területen, és komoly esély van arra, hogy végre elnyerje a neki járó helyet a pszichológia történetében. Pszichoanalitikus korszakában a bölcsész képzettségű Rank elkezdte szisztematikusan összekapcsolni a pszichoanalízist a humán tudományokkal, jelentős publikációkat írt a hősről, az inceszt motívumról és a hasonmásról. Az 1920-as évek első felében figyelme az anyagyermek kapcsolat kérdése felé fordult, ami először a „születési trauma” fogalmában, majd a szeparáció-individuációs folyamat és következményeinek hangsúlyozásában nyilvánult meg. Ez az „ödipálisról” a „preödipálisra” való áttérés komoly vitákat váltott ki a pszichoanalitikus mozgalomban, ennek nyomán Rank marginalizálódott, az Egyesült Államokba költözött, és a pszichoanalitikus körök számára gyakorlatilag megszűnt létezni. Amerikában a pszichoanalízisen kívül viszonylag befolyásos pszichológussá vált, bár „igazi” újrafelfedezése csak évtizedekkel a halála után kezdődött.

Rank legfontosabb hozzájárulását a modern pszichológia és a pszichoterápia alakulásához a következő pontokban lehet összefoglalni: (1) elkezdte szisztematikusan integrálni a pszichoanalízist az olyan szellemi tudományokkal, mint az irodalom, a mítoszkutatás és a filozófia, amivel végeredményben létrehozta azt, amit manapság humán tudományos pszichológiának (Walsh, Teo & Baydala, 2014) nevezünk; (2) egyike volt az első pszichoanalitikusoknak, akik hangsúlyozták az anyától való elszakadás jelentőségét a személyiségfejlődésben és a pszichopatológiában, megelőlegezve ezzel az tárgykapcsolat- és kötődésméleteket; (3) ehhez kapcsolódóan a születés traumája gondolatával a perinatális pszichológiák alapjait is lerakta; (4) a hasonmásról szóló koncepciójával előrevetítette a narcizmus kohuti mélylélektanát, amely az 1970-es évektől igen jelentőssé vált; (5) a kreativitásnak ontológiai minőséget tulajdonított, az alkotóképességet elsődleges jelenségként, nem pedig védekezésként értelmezte, hangsúlyozta, hogy a művészi kreativitás és az én megteremtése ugyanannak az éremnek a két oldala, és úgy vélte, hogy nem a művész a neurotikus, hanem a neurotikus az elvetélt művész; (6) a filozófia iránti érdeklődésével és elméletei filozófiai következményeinek hangsúlyozásával az egzisztenciális pszichológia egyik megelőlegezője lett, munkássága fontos hídnak tekinthető a mélylélektan és az egzisztenciális törekvések között; (7) az „akarat” hangsúlyozásával egyrészt olyan későbbi humanisztikus pszichológusokat inspirált, mint Carl Rogers és Rollo May, akik a pszichoanalízis és a behaviorizmus determinizmusával szemben a „szabad akaratot” kívánták visszahozni a pszichológiába; másrészt ezzel kiemelte a személyes motiváció fontosságát a pszichoterápiában; (8) Ferenczi Sándorral együtt azt vallotta, hogy az „itt és most” érzelmi tapasztalatai a terápiás kapcsolatban fontosabbak, mint a gyermekkori múltbeli emlékek feltárása; az intellektuális megértésről az érzelmi megélésre helyezte át a fókuszot; és (9) hangsúlyozta a pszichoterápiás kapcsolat elsődleges szerepét, amivel példaként szolgált a humanisztikus és egzisztenciális pszichológusok számára.

Felhasznált irodalom

- Arons, M. – Richards, R.** (2015). Two Noble Insurgencies: Creativity and Humanistic Psychology. In: K. J. Schneider, J. F. Pierson, J. Bugental (eds.), *Handbook of Humanistic Psychology*, 2nd edition (161-167). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Becker, E.** (1973). *The Denial of Death*. New York: The Free Press.
- Bókay A.** (2008). Utak és útelágazások Ferenczi gondolkodásában 1923-24-ben. In: Erős, F., Lénárd, K. & Bókay, A. (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (79-104). Budapest: Thalassa Alapítvány.
- Buber, M.** (1923). *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel. Budapest: Gondolat, 1991.
- Campbell, J.** (1949). *Az ezerarcú hős*. Ford. Varjasi Farkas Csaba. Budapest: Good Life Books, 2023.
- Deurzen, E. von** (ed.) (2019). *The Wiley World Handbook of Existential Therapy*. Hoboken, NJ: Wiley & Sons.
- Dilthey, W.** (1900). A hermeneutika keletkezése. Ford. Erdélyi Ágnes. In: Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban* (469-493). Budapest: Gondolat, 1974.
- Dimitrievic, A. – Cassulo, G. – Frankel, J.** (eds.) (2018). *Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions*. London, New York: Routledge.
- Doorman, M.** (2006). *A romantikus rend*. Ford. Balogh Tamás, Fenyves Miklós. Budapest: Typotex.
- Erős F.** (2001). *Analitikus szociálpszichológia*. Budapest: Új Mandátum.
- Etkind, A.** (1999). *A lehetetlen Erőszja. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Ford. Bratka László, Kiss Iлона, M. Nagy Miklós, Szőke Katalin. Budapest: Európa.
- Ferenczi S.** (1932). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. In: Ferenczi: *Technikai írások* (101-111.). Budapest: Animula, 2007.
- Ferenczi S. – Rank, O.** (1924). A pszichoanalízis fejlődési céljai. In: *A pszichoanalízis fejlődési céljai. Ferenczi Sándor összes művei 4, 1920–1924* (369-414). Szerk. Kiss Tibor Cece, Kőváry Zoltán, Papp Barbara. Budapest: Oriold és Társai, 2024.
- Fodor, N.** (1949). *The Search for the Beloved: A Clinical Investigation of the Trauma of Birth and Pre-Natal Conditioning*. New York: Hermitage Press.
- Frankl, V.** (1950). *A szenvedő ember*. Ford. Bruncsák István, Kalocsai Varga Éva. Budapest: Jel Kiadó, 2012.
- Freud, S.** (1900). *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1993.

- Freud, S.** (1914). A pszichoanalitikai mozgalom története. Ford. Dukas Géza. In: Freud: *Önéletrajzi írások* (83-153). Budapest: Cserépfalvi, 1990.
- Freud, S.** (1916-17). *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Ford. Hermann Imre. Budapest: Gondolat, 1986.
- Freud, S.** (1919). A kísérteties. Ford. Bókay Antal, Erős Ferenc. In: Bókay A., Erős F. (szerk.), *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (65-83). Budapest: Filum, 1998.
- Fromm, E.** (1955). *Utak egy egészséges társadalom felé*. Ford. Szalai Virág. Budapest: Napvilág, 2010.
- Fromm, E.** (1958). Pszichoanalízis: tudomány vagy párhúség? Ford. Vajda Róza. *Thalassa*, 1991, 2(1): 98-104.
- Grof, S.** (1975). *Realms of the Human Unconscious. Observations from LSD Research*. New York: The Viking Press.
- Grof, S.** (1978). *LSD pszichoterápia*. Ford. Ruzsa Balázs. Budapest: Oriold és Társai, 2008.
- Grof, S.** (2008). *A jövő pszichológiája – a pszichológia jövője*. Ford. Turóczi Attila. Nyíregyháza: Pilis Print.
- Hankiss E.** (2014). *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon.
- Heidegger, M.** (1927). *Lét és idő*. Ford. Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Vajda Mihály. Budapest: Osiris, 2007.
- Hoffmann, S. O. – Hochapfel, G.** (2000). *Neuróziselmélet, pszichoterápia és pszichoszomatikus medicina*. Ford. Dr. Vámos Katalin. Budapest: Medicina.
- Houzel, D.** (2005). The Trauma of Birth. In: A. de Mijolla (ed.), *The International Dictionary of Psychoanalysis* (1802-1803). Detroit: Thomson Gale.
- Jaspers, K.** (2008). *Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Ford. ifj. Kőrös László. Budapest: Media Nova.
- Kaes, R.** (2005). The Myth of the Birth of the Hero. In: A. de Mijolla (ed.), *The International Dictionary of Psychoanalysis* (1093-1094). Detroit: Thomson Gale.
- Karterud, S. – Monsen, J. T.** (szerk.) (1999). *Szelfpszichológia – a Kohut utáni fejlődés*. Ford. Széchehy Orsolya. Budapest: Animula.
- Kierkegaard, S.** (1843). *Félelem és reszketés*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Európa, 1986.
- Kierkegaard, S.** (1844). *A szorongás fogalma*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Göncöl, 1993.
- Kierkegaard, S.** (1846). Lezáró tudománytalan utóirat a „Filozófiai töredékekhez”. Ford. Valaczkai László. In: *Kierkegaard írásaiból* (365-451). Budapest: Gondolat, 1982.
- Kierkegaard, S.** (1849). *A halálos betegség*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Göncöl, 1993.

- Kőváry Z.** (2012). *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Budapest: Oriold és Társai.
- Kőváry Z.** (2014). A betegség „produktív jelentősége” Friedrich Nietzsche életművében. In: uő.: *Pszichobiográfia. Történet, elmélet, módszertan és alkalmazás* (212-237). Budapest: Oriold és Társai.
- Kőváry Z.** (2020). Művészet, mákony, melankólia. Deviancia és kreativitás a dinamikus személyiségpszichológia nézőpontjából. In: uő.: *Homo Creativus. Létezés, élettörténet, kreativitás* (125-153). Budapest: L’Harmattan.
- Kőváry Z.** (2022). *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kramer, R.** (1997). Otto Rank és a „dolog”. Ford. Borgos Anna. *Thalassa*, 1999, 10(2-3): 206-226.
- Kramer, R.** (2015). „I am Boiling with Rage” – Why did Freud Banish Rank? *Psychoanalyse im Widerspruch*, 27(53): 31-43.
- Kramer, R.** (2019). *The Birth of Relationship Therapy. Carl Rogers Meets Otto Rank*. Berlin: Psychosocial-Verlag.
- Kramer, R.** (2023). Discovering the Existential Unconscious: Rollo May Meets Otto Rank. *The Humanistic Psychologist*, 51(1): 15-35. (Magyarul lásd jelen számunkban.)
- Liebermann, J. E.** (1985). *Acts of Will. The Life and Works of Otto Rank*. New York: The Free Press.
- Magee, B.** (2013). *Wagner világképe*. Ford. Fejérvári Boldizsár. Budapest: Park Kiadó.
- Mahler, M. – Bergman, A. – Pine, F.** (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York: Basic Books.
- Marmor, J.** (1992). Történeti gyökerek. In: Bakó Tihamér (szerk.), *Rövid dinamikus pszichoterápia* (11-19). Budapest: Animula.
- May, R.** (1967). *Psychology and the Human Dilemma*. New York: W.W. Norton & Co.
- May, R.** (1976). *The Courage to Create*. London: Collins.
- May, R.** (1950). *The Meaning of Anxiety*. New York: W.W. Norton & Co, 1977.
- May, R.** (1983). *The Discovery of Being. Writings in Existential Psychology*. New York: W. W. Norton & Co.
- Menaker, E.** (1978). Creativity as a Central Concept in the Psychology of Otto Rank. In: A. Rolland (ed.), *Psychoanalysis, Creativity and Literature* (162-178). New York: Columbia University Press.
- Mitchell, S. A. – Black, M.** (2000). *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Ford. Balázs-Piri Tamás. Budapest: Animula.

- Nietzsche, F.** (1872). *A tragédia születése a zene szelleméből, avagy görögség és pesszimizmus*. Ford. Kertész Imre. Budapest: Európa, 1986.
- Perron, R.** (2005). Conversion. In: A. de Mijolla (ed.), *The International Dictionary of Psychoanalysis* (345-346). Detroit: Thomson Gale.
- Progoff, I.** (1956). *The Death and Rebirth of Psychology*. New York: McGraw & Hill.
- Rank, O.** (1909). *The Myth of the Birth of the Hero*. New York: The Nervous and Mental Disease Publishing Company, 1914.
- Rank, O.** (1912). *The Incest-Motiv in Dichtung und Sage. Grundzüge einer Psychologie des dichterischen Schaffens*. Leipzig: F. Deuticke.
- Rank, O.** (1914). *The Double. A Psychoanalytic Study*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1971.
- Rank, O.** (1924). *A születés traumája*. Ford. Frigyes Júlia. Budapest: Oriold és Társai, 2017.
- Rank, O.** (1930). *Psychology and the Soul*. Delhi: Facsimile Publisher, 2017.
- Rank, O.** (1930). *Psychology and the Soul*. Philadelphia: Pennsylvania University Press, 1950.
- Rank, O.** (1929-31a). *Will Therapy / Truth and Reality*. New York: Alfred A. Knopf, 1968.
- Rank, O.** (1929-31b). Life Fear and Death Fear. In: uő.: *Will Therapy/Truth and Reality* (119-134). New York: Alfred A. Knopf, 1968.
- Rank, O.** (1932). *Art and Artist. Creative Urge and Personality Development*. New York: W. W. Norton & Co., 1989.
- Rank, O.** (1935). Neurosis as a Failure in Creativity. In: uő.: *The Psychology of Difference. The American Lectures* (252-260). Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Rank, O.** (1941). *Beyond Psychology*. New York: Dover Press, 1958.
- Rank, O. – Sachs, H.** (1913). *The Significance of Psychoanalysis for the Mental Sciences*. New York: The Nervous and Mental Disease Publishing Company, 1916.
- Roazen, P.** (1984). *Freud and His Followers*. New York: New York University Press.
- Rogers, C.** (1961). *Valakivé válni. A személyiség születése*. Ford. Simonfalvi László. Budapest: Edge, 2018.
- Schneider, K.** (2023). Recasting Psychoanalysis in Existential Terms. The Lasting Legacy of Otto Rank. *Psychology Today*, nov. 17. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/awakening-to-awe/202311/recasting-psychoanalysis-in-existential-terms>
- Schneider, K. – May, R.** (1995). *The Psychology of Existence*. New York: McGraw-Hill.

- Schönau, W.** (1998). Kirajzolódnak egy pszichoanalitikus irodalomtudomány körvonalai. Ford. Sári László. In: Bókay A., Erős F. (szerk.), *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (31-41). Budapest: Filum.
- Solomon, S. – Greenberg, J. – Pyszczynski, T.** (1997). *The Worm at the Core. On The Role of Death in Life*. London: Penguin Books, 2015.
- Stern, D. N.** (1985). *A csecsemő személyközi világa*. Ford. Balázs-Piri Tamás. Budapest: Animula, 2000.
- Stolorow R. D. – Atwood, G. E.** (1979). *Faces in a Cloud. Subjectivity in Personality Theory*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Sulloway, F.** (1987). *Freud, a lélek biológusa*. Ford. Síklaki István. Budapest: Gondolat.
- Taft, J.** (1958). *Otto Rank: A Biographical Study Based on Notebooks, Letters, Collected Writings, Therapeutic Achievements and Personal Associations*. New York: Julian Press.
- Taylor, E.** (2009). *Mystery of Personality. A History of Psychodynamic Theories*. San Francisco: Springer.
- Tillich, P.** (1951-65). *Rendszeres teológia*. Ford. Szabó István. Budapest: Osiris, 1996.
- Walsh, R. T. G. – Teo, T. – Baydala, A.** (2014). *A Critical History and Philosophy of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winnicott, D. W.** (1971). A kreativitás eredete. In: uő.: *Játás és valóság* (65-86). Budapest: Animula, 1999.
- Yalom, I. D.** (1980). *Egzisztenciális pszichoterápia*. Ford. Adorján Zsolt. Budapest: Animula, 2006.